

Grósz András

HAZAI NÉMET IFJAK HÁBORÚS ÖRVÉNYBEN

Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925–1944. Szerkesztette Vitári Zsolt, Pécs, Kronosz, 2015, 686 oldal, 4950 Ft

Az utóbbi években számos, a magyarországi németiség 20. századi történelmének egy-egy időszakával – kiemelten a két világháború közötti korszak kisebbségpolitikájával és az 1945 utáni kitelepítéssel – foglalkozó, elsősorban helytörténeti kutatásokon alapuló munka jelent meg. Ezek a művek többségükben a történéseket országos és nemzetközi dimenzióban tárgyalták, így túlléptek a lokalitás szintjén, egyben bátran építettek a szakirodalom eddigi eredményeire is. Ugyanakkor a tudományos igényvel megírt művek kiadása mellett joggal hiányolhattuk az egy-egy kutatómunka „megkoronázását” is jelentő forráskiadványokat. Ezt a hiányt is pótolja a Vitári Zsolt által szerkesztett dokumentumgyűjtemény, amely a két világháború közötti időszak, valamint az 1940-es évek első fele magyarországi német ifjúsági mozgalmának történetéből közöl több száz hazai és külföldi levéltári forrást. Az ötlet valószínűleg nem volt előzmények nélkül: a kötetet doktori hallgatóinak segítségével gondozó Vitári már hosszú évek óta kutatja a német nemzeti-socializmus ifjúsági szervezetének tevékenységét és közép-kelet-európai külkapcsolatait, így művei szinte megelőlegezték a dokumentumkötet megjelenését.¹ A könyv széles levéltári bázisból merít, hiszen nemcsak a szerkesztő szűkebb páttriájából, Baranyából, hanem Bács-Kiskun, Pest, Tolna és Veszprém megyék archívumaiból is tár fel dokumentumokat, de a berlini Szövetségi és a Külügyminisztériumi Levéltár, valamint a Nemzeti Levéltár – Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár és Budapest Főváros Levéltára anyagaiból is válogat. A szerkesztő ugyanakkor helyesen látja, hogy a téma további elemzéséhez az egyházi források felhasználása is szükséges. Annál is inkább, mert a hazai németiség döntő része római katolikus volt, a klérus pedig a nemzetiségi oktatásügy és a templomi nyelvhasználat területén megkerülhetetlen tényezőnek számított.

A tárgyalt munka középpontjában a jogos nyelvi és kulturális követeléseket is felvállaló magyarországi német mozgalom radikális irányzatából a II. világháború éveire a nemzetiszocialista eszmék hazai terjesztésében döntő szerepet vivő egyesület, a Volksbund, illetve elsősorban ifjúsági szervezete, a Deutsche Jugend (DJ, Német Ifjúság) áll. A magyar kormány által 1940-ben egyetlen legitim országos német egyesületként elismert Volksbund – korántsem függetlenül Berlin törekvéseitől – egyre nagyobb önállóságot tudott elérni. A szervezet monopolhelyzetbe került, amelyet a német állam a Magyarországnak tett revíziós döntésekért cserébe fogadtatott el a hazai kormánnyal. Ennek is

¹ Lásd például VITÁRI Zsolt: *A Hitlerjugend és Délkelet-Európa*, Gondolat, Budapest, 2012; Uő.: *A Hitlerjugend és a nagyvilág*, Pro Pannonia, Pécs, 2013.

volt a következménye, hogy a magyar kormány részben külpolitikai kényszerből, korlátozott feltételekkel, de 1942 tavaszán elfogadta a Deutsche Jugend alapszabályait, így az ifjúsági szervezet megkezdhette működését, amelybe csak Volksbund-tagok gyermekei léphettek be. Ezzel egyrészt lehetővé vált a német nemzetiszocialista és (a hazai német-ség túlnyomó részétől hasonlóan idegen) vallásellenes propaganda magyarországi német ifjúság körében való terjesztése. Másrészt több évtizedes küzdelem után nyílt lehetőség országos német nemzetiségi ifjúsági egyesület működtetésére – ám a hitleri Németország akaratóból és nyomasztó kontrollja mellett. Ez is okozta a helyzet a kötet forrásanyaga által jól érzékeltetett tragikus összetettségét, hiszen a kül- és belpolitikai változások helyi szintű érvényesítése nyomon követhető a dokumentumokban. Bár a DJ alig néhány éves működését a korszak jeles kutatói (Tilkovszky Loránt, Norbert Spannenberger) számos alkalommal érintették munkáikban,² a szervezet tevékenységéről átfogó elemzés még nem látott napvilágot, ez pedig még inkább felértékeli a forrásgyűjtemény jelentőségét.

A kötet közel negyvenoldalas bevezető tanulmányában Vitári Zsolt alapos elemzésekkel foglalja össze azokat a folyamatokat, amelyek az I. világháborús vereség és Trianon után a magyarországi német-ség identitásának erősödéséhez hozzájárultak, egyben lendületet adtak a nyelvi és kulturális jogokért fellépő mozgalomnak. A szerkesztő a politikatörténeti változások leírása mellett elemzi a hazai német-ség korabeli társadalmi és szociológiai fejlődését és az ezt befolyásoló tényezőket, jóllehet egyes következtetéseiben némileg általánosít. Tény, hogy a korabeli magyar államvezetés, a vármegyei és helyi közigazgatás, illetve részben a katolikus egyház asszimilációs nyomást gyakorolt a nemzetiségekre – ezt a kötet forrásai számos esetben nagyon kifejezően elénk tárják –, ám ebben a kérdésben lényeges a különböző aktorok magatartása és motivációja közötti differenciálás, céljaik és érdekeik pontos körülhatárolása. Az említett szereplők álláspontját jelentősen befolyásolta a kül- és belpolitikai viszonyok alakulása, a Trianon révén megsebzett nemzettudatból is fakadó nacionalista, esetenként – különösen az alsóbb közigazgatásra jellemző – sovíniszta hangulat kibontakozása, Németország egyre növekvő térségbeli aktivitása, illetve a hazai német mozgalom fellépésének hatékonysága is. Emellett az asszimilációs törekvések mértékére és módjára egy adott település nemzetiségi és hatalmi viszonyai, a politikai, gazdasági és társadalmi környezet is jelentős hatással voltak. Így a korszakra vonatkozóan természetesen felvázolhatóak főbb tendenciák, de a történeti valóságot legpontosabban tükröző képet akkor kaphatunk, ha a fent említett körülményeket települési szintre lebontva vizsgáljuk. Ezért is fontos, hogy Vitári tanulmányában nemcsak a Deutsche Jugend történetének és belső életének elemzésére koncentrál, hanem a Trianon után kibontakozó Bleyer Jakab-féle magyarországi német mozgalom saját ifjúsági szervezetalapítására és annak a magyar kormány általi törvényes elismertetésére irányuló törekvéseire is utal.³ Éppen ezért némileg zavaró, hogy bár a

² Vö. TILKOVSZKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*, Kossuth, Budapest, 1978; SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*, Lucidus, Budapest, 2005.

³ A Bethlen-kormány engedélyével és kontrollja alatt alakult meg 1924-ben a hazai németek nyelvi és kulturális jogaiért fellépő Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein (UDV, Magyarországi Német

DJ tevékenysége az 1940-es évek első felére korlátozódott, a kötet alcímében kezdőpontul az 1920-as évek közepét teszi meg. A korai dátum a Suevia hazai német diákegyesület alapítását tekintve akár indokolt is lehet, hiszen az 1925-ös év így szimbolikus esztendőként értelmezhető az ifjúsági egyesületalapítási folyamatban, ám megtévesztő is egyben, mert összeköthető a főcímben szereplő Volksbunddal, amely csak 1938-ban alakult meg. Az alcímben megadott időintervallum ezáltal azt sugallja, mintha a kötet forrásanyaga a teljes Horthy-korszak magyarországi német ifjúsági mozgalmának történetét ölelné fel, holott a mű mindössze néhány oldalt szentel az 1920-as éveknél. Az egységesebb tematika érdekében talán érdekesebb lett volna kizárólag a Volksbund megalapítását követő időszak forrásait közölni, így ugyanis az azt megelőző ifjúságszervezési kísérleteket mindössze néhány kiragadott szöveg mutatja be. Ezek a források pedig önmagukban nem értethetik meg az olvasóval a hazai német ifjúsági mozgalom fejlődésének kezdeti állomásait, jelentőségük elvész a hatalmas dokumentumanyagban. Van olyan fejezet, ahol alig egy-két forrás foglalkozik az 1938 előtti időszakkal, amikor még a Volksbund elődszervezete, a Volksdeutsche Kameradschaft (Népi Német Bajtársak) tevékenykedett, sőt néhány helyen az 1924-es alapításától a Volksbund kibontakozásáig működő Bleyer-féle egyesület is megjelenik néhány dokumentum erejéig.⁴ Ez alapvetően nem baj, hiszen a Volksbund és a Deutsche Jugend tevékenységének megértéséhez szükséges a Trianon utáni hazai német nemzetiségi mozgalom szervezeti változásainak, valamint kisebbségpolitikai törekvéseinek bemutatása. Ám az 1938 előtti forrásanyag bővebb magyarázat nélküli, pusztán tematikus alapú fejezetekbe sorolása nemcsak a kötet címének mond részben ellent, hanem a magyarországi németiség 1920 utáni történelmének megértését is gátolja.

A kötet tizenkét, tárgykörök szerint rendezett fejezetre tagolódik, a források ez alapján kerültek csoportosításra, döntő részük a Deutsche Jugend létrehozásának előzményeit, a helyi szervezetek megalapítását, belső egyesületi életét, szociális és kulturális tevékenységét, a német állammal, valamint birodalmi szervezetekkel való kapcsolatát, illetve a magyar hatóságokhoz és a hazafias, valamint vallási jellegű egyesületekhez fűződő viszonyát tárgyalja. A források révén nemcsak az ország különböző részein működő Deutsche Jugend-szervezetekkel kapcsolatos történésekbe nyerhetünk bepillantást, hanem egy-egy település német nemzetiségi és többségi magyar lakosságának világháborús együttélésébe, valamint láthatjuk az 1930-as évek végétől bekövetkező politikai, gazdasági és társadalmi változások mikroszintű érvényesülését is. Számos esetben aránytalanok tűnnek a fejezetekben közölt források száma, hiszen míg a DJ-nek az iskolaügyhöz vagy a magyar közigazgatási szervekhez való viszonyát alig néhány dokumentum mutatja be, addig a szervezet megalapításával kapcsolatos – korántsem haszontalan – iratok csaknem száz oldalt tesznek ki. Ugyanakkor a szerkesztő(k) munkáját dicséri, hogy a kötet a Deutsche Jugendnek az országos magyar ifjúsági egyesületekkel (Levente, KALOT,

Népművelődési Egyesület), amelynek elnöke Gratz Gusztáv volt külügyminiszter, ügyvezető alelnöke a tényleges alapító, Bleyer Jakab germanista egyetemi tanár lett.

⁴ A Volksdeutsche Kameradschaft 1930-as évek közepén alakult meg, az alapító csoport kezdetben a Volksbildungsvereinein belüli radikális irányzatként tevékenykedett.

KALÁSZ) való konfliktusait külön fejezetben tárgyalja, jól érzékeltetve, hogy ezek a problémás esetek a korszakra alapvetően jellemzőek voltak. A kötet forrásai politikatörténeti tartalmuk mellett mentalitástörténeti értéket is hordoznak, hiszen a hazai német gazdálkodó közösségek zárt világába adnak betekintést. A könyv olyan témákból is színvonalas forrásválogatást ad, amelyek nemcsak a szélesebb olvasóközönség, de a szakma is kevésbé ismer. Ezek közé tartozik például az Illyés Gyulát megrémítő, a német népi-ségi ideológiát Magyarországra kiránduló fiatalokkal terjesztő Wandervogel- (Vándormadár-)mozgalom, amelyre az 1930-as évek elejétől a nemzetiszocializmus telepedett rá, valamint a világháborús gyermeknyaraltatási akciók (*Kinderlandsverschickung*), amelyek révén a birodalommal való kapcsolatépítés jegyében több ezer németországi gyermek nyaralt az országban, számos konfliktust generálva több településen.⁵

A források részletes, fogalomtisztázó lábjegyzetekkel jelentek meg, de kérdéses, hogy a helyi jellegű iratok értelmezhetőek-e önmagukban, teljesen függetlenül egy adott település társadalmi, politikai, gazdasági, valamint személyi viszonyainak, kapcsolati hálóinak ismeretétől. A közölt dokumentumok ugyan lehetőséget adnak arra, hogy a Deutsche Jugend szervezetét és jellegét az eddigieknél jobban átlássuk, ám – mint már említettem – pontosabb képet csak szélesebb forrásbázisra és a korabeli kül- és belpolitikai körülmények pontos ismeretére alapozva, megfelelő helytörténeti ismeretanyag birtokában kaphatunk. Ez a rengeteg kutató- és szerkesztőmunkával kiadott kötet így elsősorban a történészeknek ad nélkülözhetetlen segítséget, az érdeklődő laikus olvasó számára viszont – túl a feltárt levéltári források értékén – kevésbé nyújt hatékony eligazodást a témában.

⁵ GRÓSZ András: *A Hitlerjugend árnyékában. Birodalmi német gyermekek keresztényellenes atrocitásai Magyarországon 1942-ben*, Archivnet 2012/1., www.archivnet.hu/politika/a_hitlerjugend_arnyekaban.html.